

УДК 796.01/.09

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.88.34>

Реут Є. О., Крючков С. І., Яворська Н. П., Мартинюк О. В.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН І ЧИННИК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ: ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ

У статті фізична культура особистості розглядається як свідомо та цілеспрямована, раціонально організована, оптимально унормована та науково керована діяльність, яка забезпечує розвиток тілесно-рухового та духовно-морального аспектів життя людини.

Аналізуються цінності фізичної культури та спорту; наголошується на тому, що тільки через активну фізкультурно-спортивну діяльність здійснюється присвоєння цінностей (особистісних, інтелектуальних, інтенційних) фізичної культури, надання їм особистісно-ціннісного смислу. Особистісні цінності орієнтують смислову сферу на вдосконалення своєї тілесної та духовної складових і характеризують ставлення до фізкультурної освіти. Інтелектуальні цінності фізичної культури представлені сукупністю наукових та прикладних знань у сфері фізичної культури (методи та засоби, що забезпечують найбільш ефективно становлення біосоціальної природи особистості; форми організації фізкультурно-спортивної діяльності). Іntenційні цінності фізичної культури відображають фундаментальне ставлення соціуму до фізичної культури; рівень суспільної свідомості щодо фізичної культури та спорту (характер мотивації; ієрархія загальносоціальних цінностей та місце у ній фізичної культури; спрямованість соціуму та особистості на заняття фізичною культурою та спортом).

Наведено аргументи про значущість гуманістичної спрямованості та соціальних цінностей фізичної культури та спорту, які визначають виховний потенціал у формуванні моральної та естетичної культури особистості сучасної людини. Моральне «старіння» фізкультурно-освітніх парадигм та соціокультурна обмеженість традиційних методологічних конструкцій реалізації освітнього процесу визначили необхідність її переосмислення, гуманітарну спрямованість та демократичний характер еволюційних перетворень у вихованні фізичної культури.

Ключові слова: фізична культура, спорт, цінності фізичної культури, гуманістична цінність фізичної культури, модель фізичної культури.

Глобальні зміни у політичному, економічному та культурному житті всього світового співтовариства, створення єдиного освітнього простору зумовили необхідність модернізації сучасної вітчизняної освіти. Нині має місце гостра соціальна потреба в підвищенні якості роботи закладів вищої освіти, орієнтованих на здійснення підготовки високопрофесійних фахівців, основними характеристиками яких є індивідуальність, самостійність, освіченість, ініціативність, загальна та професійна культура.

Соціокультурний компонент сучасної вищої освіти, що передбачає гармонізацію духовних і фізичних сил і здібностей її суб'єктів, включає фізичну культуру як її обов'язкову складову. Питання фізичного розвитку та виховання досліджувалися в педагогічній теорії та практиці упродовж багатьох століть: античні ідеали гармонійного фізичного розвитку вперше привернули увагу до цієї проблеми, яка не втратила своєї актуальності і в епоху Відродження.

Зміна освітніх та наукових парадигм внаслідок соціально-економічних перетворень в Україні призвела до переосмислення ролі та функції фізичної культури студентів як здоров'язберігаючої системи, що сприяє формуванню людського потенціалу студентської молоді. У нових умовах функції фізичної культури виходять за традиційні рамки формування фізичних якостей та навчання руховим діям, стаючи соціальним фактором відтворення одного з елементів продуктивних сил – трудових ресурсів. Разом з тим, вища школа виявилася не готовою до здоров'язбереження майбутніх фахівців, виховання цілісно розвиненої особистості.

Проблемі формування фізичної культури як суспільного явища і як чинника виховання особистості присвячені праці І.М. Биховської, М.В. Видріна, Л.І. Лубишева, В.П. Лук'яненко, Л.П. Матвєєва та ін.

У працях В. М. Базилевича, В.К. Бальсевича, Л. Бевзенко, Л.І. Лубишева та ін. актуалізовано унікальність фізичної культури як фактора соціалізації особистості.

Дослідженню оздоровчих напрямів фізичної культури та рекреації присвячені дослідження Я. Я. Герасимович, Т. Ю. Круцевич.

Мета статті – актуалізувати значущість ціннісної складової фізичної культури, визначити її роль у розвитку інтелектуальної та духовної сфер особистості та включення у соціокультурний контекст саморозвитку.

Сучасне бачення феномена фізичної культури має дуже широкий спектр її тлумачення з позиції змісту та структури. Фізичну культуру пов'язують із діяльністю, спрямованою на фізичне вдосконалення людини у єдності інтелектуального, соціально-психологічного, рухового компонентів [6].

Поняття фізичної культури Р. Власюк розглядає як активну діяльність з підготовки молоді до життя й праці, що забезпечує формування стійких соціально-психологічних проявів: позитивної мотивації, ціннісних орієнтацій, інтересів та потреб у сфері фізичної активності [5].

Як частину культури, що являє собою сукупність цінностей, норм, знань, що створюються та використовуються в суспільстві для фізичного та інтелектуального розвитку людини, удосконалення рухової активності та формування здорового способу життя, адаптації в суспільстві шляхом фізичного виховання, розглядає фізичну культуру Ю.Ю. Локтіонова [8].

Фізична культура є складовою базовою культури особистості і відповідно тим фактором, який впливає на поведінку людини. Вона успадковує культурні цінності, створені суспільством на попередніх етапах, і вдосконалює їх у відповідності до політично-культурної ситуації певного історичного періоду [10].

Від її сформованості значною мірою залежить самостійне використання засобів фізичної культури для фізичного самовдосконалення, формування здорового способу життя, розумної організації здорового дозвілля.

Науково виваженим вважаємо визначення поняття «фізична культура» В. Г. Ареф'єва, який пояснює досліджуваний феномен як «частину загальної культури, сукупність спеціальних матеріальних і духовних цінностей способів їх створення та використання з метою забезпечення фізичної досконалості людини» [1].

Педагогічна значущість виховання фізичної культури полягає в оволодінні суб'єктами навчання новими знаннями, руховими вміннями і навичками, у розвитку позитивного мотиваційно-потребнісного ставлення до фізичної культури, а також має виражатися у стимулюванні їх до саморозвитку, самовиховання, до самореалізації, тобто до формування широкого кола потреб, які визначають ціннісний світ особистості, а отже, і культуру соціуму. При цьому, як зауважує Я. Ніфака, необхідно враховувати ставлення людини до фізичної культури як до потреби і як засобу задоволення інших культурних потреб [9]. Провідна роль у формуванні особистості з відповідним досвідом фізкультурної діяльності має відводитися якійсь стороні останньої, у якій необхідною є поєднання ідеальної (духовної) та практичної (рухової) сторін, пов'язаних із одухотворенням тілесності.

У цьому контексті, як зазначає М.В. Дутчак, продуктивна система фізичної культури має відповідати таким вимогам:

– забезпечувати цілеспрямовану рухову активність усіх верств населення та сприяти росту фізичної підготовленості, зміцненню здоров'я й профілактиці захворювань;

– гарантувати доступність і якість рухових оздоровчих послуг [7].

Водночас, у ній (фізичній культурі), як у системі, об'єктивно представлені всі основні види потреб (матеріальні – пов'язані з розвитком фізичних якостей, рухових умінь, навичок тощо, духовні – задоволені у пізнавальному аспекті, ціннісно-орієнтаційні (у проектуванні), а також комунікативні, естетичні.

Відтак, поняття «фізична культура» багатоаспектне за змістом і може бути охарактеризовано з результативної, діяльницької, ціннісної та функціональної сторін [11].

Результативний аспект фізичної культури доцільно розглянути з позиції людської діяльності, в якій створюються та досягають своєї досконалості її специфічні цінності.

М. М. Візитей та Д. О. Качуровський зауважують, що у спорті, як і в культурі суспільства, відбувається процес засвоєння особистістю певних цінностей, що обумовлює появу нових ціннісних орієнтацій та соціальних установок які, зрештою, визначатимуть базову культуру особистості [3].

Розглядаючи фізичну культуру як вид загальної культури справедливо відзначити, що вона зберігає структуру загальної культури та може бути представлена предметною та особистісно складовими цінностей.

Предметні цінності фізичної культури постійно використовуються як засоби та способи для фізичного вдосконалення людей у таких основних формах занять фізичними вправами, як фізичне виховання (коректна фізична освіта), спорт, фізична рекреація та рухова реабілітація.

Особистісні цінності фізичної культури (сформовані спеціальні знання та переконання, рухові вміння та навички виконання відповідних норм та правил, основні фізичні та спеціальні якості тощо) постійно використовуються як засоби і способи виконання людиною своїх соціальних обов'язків. Вони сприяють більш ефективному перетворенню природи та суспільства, створенню нових цінностей культури загалом.

Таким чином, фізична культура пов'язана з творчою діяльністю з освоєння та створення цінностей у сфері фізичного вдосконалення людей та її соціально значущими результатами.

В.К. Бальсевич виокремив такі види цінностей фізичної культури: інтелектуальні (знання в галузі фізичної культури, пов'язані з інтелектуальним потенціалом фізичної культури особистості); рухового характеру (кращі зразки рухової діяльності, особистісний та суспільний фізичні потенціали, загалом фізична підготовленість, працездатність, здоров'я людини); педагогічних технологій (методики фізичного виховання, фізичного тренування, спортивної підготовки, умінь та навички організації фізкультурно-спортивної діяльності); мобілізаційні (пов'язані з раціональною організацією вільного часу, необхідністю швидкої оцінки ситуації, прийняття рішень, можливістю самовиховання та в цілому з самоорганізацією способу життя, вмінням протистояти несприятливим впливам довкілля); інтенційні (суспільна думка, фінансово-економічне, матеріально-технічне та правове забезпечення, а також мотиви, інтереси, потреби, бажання займатися фізкультурно-спортивною діяльністю) [2].

У такій взаємозалежній структурі цінностей відображено найбільш значущі для життєдіяльності людини і суспільства аспекти сучасного розуміння фізичної культури, які, безсумнівно, мають велике значення у становленні особистості.

М.Я. Віленський, своєю чергою, досліджуючи феномен фізичної культури, сконцентрує увагу на процесі інтеріоризації (засвоєнні та прийнятті як особистісно значущих) гуманістичних цінностей фізичної культури, яка створює фундамент фізичної культури особистості, відображає глибоке розуміння та переконаність людини в практичній необхідності використання фізичної культури, її соціально-духовній значущості та мотиваційно-ціннісній спрямованості [4].

Гуманістична цінність фізичної культури визначається відповідністю її змісту цілям якнайповнішого включення людини у соціокультурний контекст саморозвитку та самовизначення особистості.

До гуманістичних цінностей фізичної культури учений відносить цінності, пов'язані з:

- самосвідомістю та самопізнанням особистості;
- самовизначенням та самовихованням особистості;
- самоствердженням та самореалізацією особистості;
- самоосвітою та самовдосконаленням особистості;
- самоорганізацією та саморегуляцією особистості [4].

Нині важливим є аргумент, що гуманізм і спорт розглядаються суспільством як нерозривно пов'язані між собою поняття. Гуманізація освіти – це розвиток освітніх систем з урахуванням визнання однієї з пріоритетних цінностей особистості педагога та учнів, гармонізація їх інтересів, взаємовідносин та умов для розвитку та саморозвитку; це ціннісна орієнтація та особиста установка. Вона вимагає створення в умовах будь-яких освітніх систем комфортного середовища та гармонізації взаємовідносин між усіма учасниками освітнього процесу [12].

Спорт – складова частина фізичної культури, яка являє собою сукупність матеріальних і духовних цінностей, що створюються і використовуються суспільством з метою організації ігрової фізичної діяльності людей, спрямованої на інтенсивну спеціалізовану підготовку.

У цьому контексті В. І. Столяров виділяє дві моделі фізичної культури: інструментальну та гуманістичну.

У межах першої моделі суб'єктів освітнього процесу орієнтовано на спеціальну фізичну підготовку до обраної професійної діяльності.

Гуманістично орієнтовану модель фізичної культури відрізняють такі основні особливості: спрямованість суб'єктів освіти на формування всіх компонентів фізичної культури (культури здоров'я, культури тіла, рухової культури; відповідність фізичного розвитку критеріям гармонії та краси; прагнення суб'єкта до органічного доповнення фізичного вдосконалення розвитком психічних здібностей (інтелекту, пам'яті, уваги, творчих здібностей та ін.); розвиток духовної культури у всіх її формах (моральної, естетичної, екологічної культури спілкування) та ін.

Вище викладене дає підстави стверджувати, що викладачі дисципліни «Фізична культура» повинні спрямовувати свою педагогічну діяльність не тільки на теоретичний матеріал та його використання у повсякденному житті учнів (студентів), а й на розвиток інтересу до дисципліни, формування мотивації та ціннісного ставлення до ведення здорового способу життя.

Відтак, сучасна концепція формування фізичної культури, побудована на ціннісній концептуальній основі, має включати такі складові: соціально-психологічне виховання, інтелектуальне виховання, виховання та вдосконалення фізичного стану (тілесного компонента).

Розвиток інтелектуальної складової фізичного виховання – це процес набуття загальних знань, які впливають на кругозір особистості і можуть бути застосовані у фізкультурній діяльності.

Виховання та вдосконалення фізичного стану (тілесний компонент) передбачає розвиток фізичного потенціалу особистості та рухових здібностей, що обумовлено тісним зв'язком розвитку духовних та фізичних сфер особистості.

Соціально-психологічний компонент визначає духовну цінність занять фізкультурою, які спрямовані на розвиток таких якостей, як цілеспрямованість, командний дух (при командних видах спорту), врівноваженість, ентузіазм, оптимізм, художній смак.

За необхідне вважаємо визначити і основні напрямки гуманізації фізичного виховання: створення освітньої системи здоров'язберігаючого та здоров'єпримножувального середовища; забезпечення умов для максимального та всебічного самовираження студента та викладача у конструктивній діяльності, пов'язаній з фізичною культурою; надання студенту можливості вибору різних форм та засобів оздоровчої діяльності на заняттях з фізичного виховання.

В основу системи управління процесом гуманізації фізичного виховання має бути покладена ідея реалізації педагогічних технологій, побудованих на засадах суб'єкт-суб'єктивної взаємодії викладача та студента. Застосування елементів таких технологій дозволяє системоутворюючим центром освітнього процесу зроби ориєнтацію на міжособистісне спілкування.

Висновки. Таким чином, фізична культура виявляє себе в житті сучасної людини та суспільства невід'ємним компонентом способу життя – суспільства в цілому, соціальної спільності, групи та особи. Траєкторія формування фізичної культури бере свій початок із набуття системи світоглядних знань і знань, що сприяють формуванню ціннісного ставлення до фізичної культури та самовдосконалення. В результаті фізична культура має посприяти формуванню освіченої особистості, з комплексом систематизованих міждисциплінарних знань із філософії, соціології, психології, педагогіки, природничих наук; вдосконаленню її фізичної підготовленості та самоорганізації до здорового способу життя.

Використана література:

1. Арефьев В. Г. Основы теории та методики физического воспитания: учебник. К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. 268 с.
2. Бальсевич В. К. Онтокинезиология человека. М.: Теория и практика физической культуры. 2000. 275 с.
3. Візитей М. М. Спорт вищих досягнень і його соціально-культурна місія в нових умовах розвитку суспільства. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2009. № 12. С. 27-31.

4. Виленский М. Я., Горшков А.Г. Физическая культура: учебник. 2-е изд., стер. Москва : КНОРУС, 2016. 214 с.
5. Власюк Р. Формування у студентів потреби в здоровому способі життя засобами фізичної культури. Інноваційні підходи до фізичного виховання і спорту студентської молоді: матеріали регіонального наук.-практ. семінару. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. С. 199-201.
6. Востриков В. А. Цінності соціуму і фізичної культури як феномени становлення особистості. Науковий огляд. Реферативний журнал. 2016. № 2. С. 31-41.
7. Дутчак М. В. Основні аспекти реформування системи фізичного виховання в Україні. Концепція розвитку галузі фізичного виховання і спорту в Україні: зб. наук. пр. Рівне : Ліста, 1999. С. 158-162.
8. Локтионова Ю. Ю., Шаньшина Г. А. Физическая культура как социальное явление, часть культуры общества и личность. Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. 2016. Выпуск 54. С. 163-167.
9. Ніфака Я. М. Економічне та фізичне виховання учнів в процесі продуктивної праці. Методичні рекомендації. Луцьк : СНУ ім. Лесі Українки, 2013. 160 с.
10. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Тернопіль: Навч. кн. Богдан, 2001. Ч. 1. 272 с.
11. Фролова Н. О. Особистісно зорієнтований підхід у фізичному вихованні молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання». К., 2003. 21 с.
12. Slovník navchálnopedagogických pojmů a termínů. Metodický posíbník [Dictionary of scientific-pedagogical concepts and terms. The Handbook] / L.P Vovk, H.D Panchenko, O.S Padalka.K., 2001. 83s.

References:

1. Arefiev V. H. Osnovy teorii ta metodyky fizychnoho vykhovannia: pidruchnyk [Basics of theory and methods of physical education: textbook]. K.: Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2010. 268 s. [in Ukrainian]
2. Balsevych V. K. Ontokynezyolohiia cheloveka [Human ontokinesiology]. M.: Teoriya u praktyka fizycheskoi kul'tury. 2000. 275 s. [in Russian]
3. Vizytei M. M. Sport vyshchych dosiahnen i yoho sotsialno-kulturna misiia v novykh umovakh rozvytku suspilstva [Sports of the highest achievements and its social and cultural mission in the new conditions of the development of society]. Pedagogika, psykholohiia ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu. 2009. № 12. S. 27-31. [in Ukrainian]
4. Vylenskyi M. Ya. Fyzycheskaia kul'tura: uchebnyk [Physical culture: textbook] / M. Ya. Vylenskyi, A.H. Horshkov. 2-e yzd., ster. M.: KNORUS, 2016. 214 s. [in Russian]
5. Vlasiuk R. Formuvannia u studentiv potreby v zdorovomu sposobi zhyttia zasobamy fizychnoi kul'tury [Formation of students' need for a healthy lifestyle by means of physical culture]. Innovatsiini pidkhydy do fizychnoho vykhovannia i sportu studentskoi molodi: materialy rehionalnoho nauk.-prakt. seminaru. T.: Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka, 2009. S. 199-201. [in Ukrainian]
6. Vostrykov V.A. Tsinnosti sotsiumu i fizychnoi kul'tury yak fenomeny stanovlennia osobystosti [Values of society and physical culture as phenomena of personality formation]. Naukovyi ohliad. Referatyvnyi zhurnal. 2016. № 2. S. 31-41. [in Ukrainian]
7. Dutchak M. V. Osnovni aspekty reformuvannia systemy fizychnoho vykhovannia v Ukraini [Main aspects of reforming the system of physical education in Ukraine]. Kontsepsiia rozvytku haluzi fizychnoho vykhovannia i sportu v Ukraini: zb. nauk. pr. Rivne: Lista, 1999. S. 158-162. [in Ukrainian]
8. Loktyonova Yu.Iu., Shanshyina H.A. Fyzycheskaia kul'tura kak sotsialnoe yavleniye, chast kul'tury obshchestva y lichnost [Physical culture as a social phenomenon, part of society's culture and personality]. Psykholohiia y pedahohyka: metodyka y problemy praktycheskoho pryomeneniia. 2016. Выпуск № 54. S. 163-167. [in Russian]
9. Nifaka Ya. M. Ekonomichne ta fizychno vykhovannia uchniv v protsesi produktyvnoi pratsi [Economic and physical education of students in the process of productive work]. Metodichni rekomendatsii. Lutsk: SNU im. Lesi Ukrainky, 2013. 160 s. [in Ukrainian]
10. Shyian B. M. Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia shkoliariv [Theory and methods of physical education of schoolchildren]. Ternopil: Navch. kn. Bohdan, 2001. Ch. 1. 272 s. [in Ukrainian]
11. Frolova N. O. Osobystisno zoriientovanyi pidkhid u fizychnomu vykhovanni molodshykh shkoliariv [A personally oriented approach in the physical education of younger schoolchildren]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.07 «Teoriia i metodyka vykhovannia». K., 2003. 21 s. [in Ukrainian]
12. Slovník navchálnopedagogických pojmů a termínů. Metodický posíbník [Dictionary of scientific-pedagogical concepts and terms. The Handbook] / L.P Vovk, H.D Panchenko, O.S Padalka.K., 2001. 83s. [in Ukrainian]

Reut Ye., Kriuchkov S., Yavorska N., Martyniuk O. Physical education as a socio-cultural phenomenon and personality development factor: a valuable aspect

In the article, the physical culture of the individual is considered as a conscious and goal-oriented, rationally organized, optimally normalized and scientifically controlled activity that ensures the development of physical-motor and spiritual-moral aspects of human life.

The values of physical culture and sports are analyzed; it is emphasized that only through active physical culture and sports activity is the assignment of values (personal, intellectual, intentional) of physical culture, giving them a personal and valuable meaning. Personal values orient the semantic sphere to the improvement of its physical and spiritual components and characterize the attitude to physical education. The intellectual values of physical culture are represented by a set of scientific and applied knowledge in the field of physical culture (methods and means that ensure the most effective formation of the biosocial nature of the individual; forms of organization of physical culture and sports activities). Intentional values of physical culture reflect the fundamental attitude of society towards physical culture; the level of social awareness regarding physical culture and sports (the nature of motivation; the hierarchy of general social values and the place of physical culture in it; the focus of society and the individual on physical culture and sports).

Arguments are presented about the importance of the humanistic orientation and social values of physical culture and sports, which determine the educational potential in the formation of the moral and aesthetic culture of the personality of a modern person. The moral "aging" of physical culture and education paradigms and the socio-cultural limitations of traditional methodological constructions of the implementation process determined the need for its rethinking, the humanitarian focus and the democratic nature of evolutionary transformations in the education of physical culture.

Key words: physical culture, sport, values of physical culture, humanistic value of physical culture, model of physical culture.